

Н. І. Кочукова,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ

ТЕРМІНИ З КОМПОНЕНТОМ *NEO-* В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ МОВІ

У статті розглянуто специфіку компонента *neo-* в термінології сучасної української мови, з'ясовано його продуктивність, особливості поєднання із запозиченими й питомими лексемами, проаналізовано семантику й сферу вживання нових термінів з цим компонентом.

Ключові слова: термін, міжнародний компонент, неолексема, компонент *neo-*, неологія, неографія.

В статье рассмотрена специфика компонента *neo-* в терминологии современного украинского языка, выяснена его продуктивность, особенности сочетания с заимствованными и украинскими лексемами, проанализована семантика и сфера употребления новых терминов с этим компонентом.

Ключевые слова: термин, международный компонент, неолексема, компонент *neo-*, неологія, неографія.

The characteristics of the *neo-* component in terminology of modern Ukrainian language are considered in the article, its productivity and characteristics of combination of borrowed and vernacular lexemes are clarified, the semantics and the sphere of using of new lexemes with this component are also analyzed.

Keywords: term, international component, neolexeme, *neo-* component, neology, neography.

Розвиток і динаміка техніки, науки, культури, міжнародне співробітництво вчених спричиняє появу й активне функціонування в українській мові значної кількості термінологічних одиниць. Кожна галузь науки оперує певними термінами. Їх значення пояснюють енциклопедичні й термінологічні словники. Основна функція термінологічної лексики – номінативна, терміни називають спеціальні поняття з різних галузей людських знань. Спеціальна лексика всіх суспільних галузей акумулюється в науковому стилі літературної мови. В українській науковій мові поширеними є терміни, утворені на власне українській основі (*допит, свідок, позов, корінь, кисень, наголос, довкілля, рушій, залізниця, дослідник*). Проте частіше в науковому тексті трапляються терміни, що походять з іноземних мов: *мікробіологія, стереофонія, кворум, презентація, апробувати, фітонім, ексклюзивний* тощо. Наявність запозиченої лексики в системі будь-якої мови – це свідчення контактів мови-реципієнта з іншими мовами, спорідненими і неспорідненими, на різних етапах спільного історичного поступу. Переважно запозичення відбувалося з латинської, французької й англійської мов: *потенціал, інтеграл, функція, елемент* тощо. Серед запозичень виокремлюють терміни з міжнародними (інтернаціональними) компонентами, зокрема з такими, як *авіа-, аква-, бібліо-, відео-, імун-, мото-, радіо-, мікро-, макро-, стерео-, термо-, біо-, лог-, геліо-, гідро-, теле-, вело-, метр(о)-, морф(о)-, нео-, термо-*. Перелічені компоненти мають різну продуктивність у сучасній українській мові.

Специфіку міжнародних компонентів у науковій термінології сучасної української мови детально розглянула І. М. Кочан у посібнику «Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології» (К., 2013). Учена порушила дискусійні проблеми оновлення фахового лексикону, пов'язані насамперед із гармонійним поєднанням тенденції до інтернаціоналізації з прагненням до збереження національної своєрідності. Лексику з окремими терміноелементами досліджували А. Москаленко (*супер-, ультра-, гіпер-, мікро-, міні-*); Л. Пацера (*електро-*); Г. Півторак (*філ-...-філ-*); О. Сербенська (*фото-*); М. Сташко (*бібліо-*); Н. Титаренко (*авто-*); Г. Чернецька (*гідро-, макро-, мікро-, міні-, мульти-, термо-, турбо-*) тощо. Статус міжнародних компонентів визначали К. Городенська, Н. Клименко, Є. Карпіловська.

За походженням такі лексеми старогрецькі чи латинські. У поєднанні із запозиченими й власне українськими лексемами вони мають широкий спектр використання. Напр.: «*Передумови ймовірнісної інтерпретації моделі контактуючих мікроелементів поверхні*» (назва статті) (машинознавство та обробка матеріалів у машинобудуванні) (В. С. Курської, А. М. Давидов, І. М. Пастух); «*Дослідження жорсткості високотемпературних фільтрувальних матеріалів у процесі термостаріння*» (назва статті) (технології харчової та легкої промисловості) (Л. В. Пелик); «*Амплітудно-часові параметри біоелектромагнітних сигналів фазового рівня біотехнічних систем*» (назва статті) (радіотехніка, електроніка та електрокомунікації) (А. Ляпандра); «*Коефіцієнти інтенсивності напружень при термомпружному згині ізотропних пластин із теплоізолюваним розрізом у випадку симетричного теплообміну*» (назва статті) (природничі науки) (Бондаренко Н. С., Гольцев А. С.); «*Античне розширене розуміння граматики як галузі філологічних (а не суто лінгвістичних) знань, виділення морфології в її основний розділ багато в чому зумовило розвиток української граматичної традиції на початкових етапах*» (філологія) (О. Медведь).

Останнім часом в українській мові набувають продуктивності такі компоненти, як *еко-, нано-, євро-* тощо. Напр.: «*Виходить, що дно Чорного моря саме собою є «живою викопною екосистемою», вивчаючи яку можна краще зрозуміти ті процеси, які відбувалися на Землі в сиву давнину*» (Науковий світ, 2011, № 1); «*Сучасний науково-технічний розвиток дедалі більше визначають наукові дослідження у сфері саме нанорозмірних систем. Нанофаб – унікальна діагностична система, завдяки якій можуть бути досягнуті серйозні – світового значення – наукові результати*» (І. Ніколайчук); «*Восени цього року в Києві, на території одного із найстаріших технічних університетів Європи – Київської політехніки, було урочисто відкрито перший в Україні науково-навчальний центр «Наноелектроніка і нанотехнології»*» (І. Ніколайчук).

Греко-латинські морфеми, покладені в основу міжнародних компонентів, відповідають вимогам точності, короткості й однозначності терміна. Тому давньогрецька і латинська мови є потужним джерелом для українського термінотворення. Вивчення їхньої структури та значення дасть поштовх до глибшого сприймання форми слова, допоможе осмислити значну кількість термінів і рідної, і нерідної мов [2, с. 13].

Мета статті – виявити терміни з компонентом *нео-* в загальномовних словниках і словниках новотворів, проаналізувати їхню семантику. Компонент *нео-* виявляє продуктивність у сучасній українській мові, тому аналіз термінів і нових одиниць, до складу яких він входить, є **актуальним**.

З-поміж слів, запозичених з інших мов, вирізняють слова з міжнародними компонентами, які є в препозиції (*авто-, авіа-, агро-, відео-, гідро-, кіно-, фото-, стерео-* і под.) або у постпозиції (*-завр-, -іатрія-, -скопія* та ін.). Вони можуть займати й бінарну позицію (*-грам-, -граф-, -лог-, -метр-, -фон-* тощо) [2, с. 74]. Компонент *нео-* належить до таких, які вживаються лише на початку слова, тобто в препозиції.

Компонент **нео-** грецького походження (**neos** – новий). Як зазначено у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови», це перша частина складних слів, що відповідає слову новий (2005) (С. 769). У «Словнику іншомовних слів» (2000) налічуємо 31 лексеми із зазначеним компонентом: *неоантропі, неовіталізм, неогегельство, неоген, неодарвінізм, неодим, неозой, неоімпресіонізм, неоіндуїзм, неоканіанство, неокласицизм, неоколоніалізм, неоламаркізм, неоліт, неологізм, неон, неонацизм, неонтологія, неоплазізм, неоплатонізм, неопозитивізм, неореалізм, неосхоластика, неотектоніка, неотенія, неотомізм, неофашизм, неофіт, неофобія, неофрейдизм, неоцератод* [С. 669 – 671]. Як бачимо з прикладів, слова з компонентом **нео-** позначають психологічні поняття, напрями філософії, назви концепцій та художніх течій, нові галузі вчення, історичні періоди, лінгвістичні поняття тощо, пор. : «Загальномовні **неологізми** створюються для позначення нових реалій, вони можуть бути зрозумілі широкому колу людей і сприймаються мовцями як нові лексичні одиниці» (філологія) (СУМ, К., 2013).

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (2005) є 139 слів з компонентом *нео-*. Окрім названих, тут виявляємо *неоавангардизм, неоартроз, необіхевіоризм, неогексан, неоглобалізм, неогей, неодигален, неодикумарин, неоенцефалон, неозой, неозоологія, неоканіталізм, неокатастрофізм, неокейсіанство, неоколонізатор, неоконсерватизм, неоконфуціанство, неокортекс, неолейкорит, неолібералізм, неолінгвістика, неомальтузіанство, неомарксизм, неомеркантилізм, неоміцин, неонатологія, неопаліум, неопентан, неопіфагорейзм, неоплазія, неоплазма, неопластицизм, неопозитивізм, неопротекціонізм, неопротестантизм, неорационалізм, неорикетсіозин, неоромантизм, неотектоносфера, неотенія, неофазія, неофілія, неофілологія, неофольклоризм, неоцератод, неоцеребелум* [С. 769–771].

У кінці ХХ – початку ХХІ століття компонент **нео-** дедалі частіше став з'являтися в лексичних новотворах як показник нових змін у складі й властивостях предметів та явищ об'єктивного світу, пізнавальній діяльності людини. Так, зокрема в словнику «Нові слова та значення» (К., 2008), зафіксовано 8 слів: *необільшовизм, необільшовик, неоглобалізм, неонатолог, неонатологія, неонтологічний, неонтологія*. «Вісь зіставлення подій (давніх) і нових, – наголошує Н. Ф. Клименко, – реалізовано в сучасній мові новотворами з префіксами *до-, перед-* та основами *нео-, ново-, нью-*» [1, с. 167]. Яскравим прикладом цього є нові терміни *необільшовизм, неоглобалізм*. Від назв нових політичних течій можливе утворення назв осіб: *необільшовик*. Таким словам властива соціальна оцінка. На думку Н. Ф. Клименко, «основа *нео-* вживається здебільшого як термін, позначаючи нові політичні, філософські та інші напрями теорії, тенденції суспільного розвитку: *неоколонізація, оновлені парадигми наукових знань неолінгвістика, неофілософія, зберігаючи прихований прагматичний ореол*» [1, с. 167]. Цікаво, що терміни *неонатолог, неонатологія, неонтологічний, неонтологія* подані в словнику «Нові слова та значення» (К., 2008) як новотвори, незважаючи на їхню фіксацію словниками попередніх років.

Варто зауважити, що не всі нові одиниці з компонентом **нео-** засвідчені лексикографічними джерелами. Зокрема, активного функціонування в галузі лінгвістики набувають терміни *неолексема, неосполука, неосемантизм*, які не відображені в новітніх словниках. Напр.: «*Можливо, деякі з фактів мовної діяльності й «не заслуговують» з різних причин і з різних поглядів на таке вшанування через свою надто виразну оцінність, експресивність, що часто є наслідком порушення лексичної або словотвірної норми мови, а переважна більшість неолексем і неосполук залишається поза реєстрами нових нормативних словників української мови*» (Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002 – 2010), с. 3); «*Формується велика кількість неосемантизмів, тобто слів з новим значенням: сервер – основний обслуговувальний пристрій комп'ютера, що функціонує як накопичувач інформації, розподільник інформації приєднаними приладами...*» [1, с. 3]. До термінів, які в сучасній мові набувають нових значень, наприклад, можна віднести слово *неофіт*. У «Словнику іншомовних слів» (2000 р.) зафіксовано такі значення цього терміна: 1) новий прихильник якоїсь релігії; 2) новий прибічник якоїсь ідеї, учення, громадського руху (С. 671). У статті К. Корсака «Помилки і науковці» подана класифікація 14 специфічних типів «наукової меншості», «уражених хворобою помилковості» росіянина Г. Новикова. Серед них виділено «*неофіта*» і подано таке визначення цього слова: «*Це вчений, який став працювати в галузі науки й техніки, де він не має фундаментальної освіти. Більшість помилок можуть мати в основі саме цю причину, адже «неофіт» змушений некритично вірити всьому тому, що написано «справжніми» й «несправжніми» вченими, не маючи можливості відокремити зерна від половини. Діючи самостійно, часто спирається на відоме, не підозрюючи, що в цьому разі сподівання на аналогії не виправдовується*» (К. Корсак).

Якщо в переліку узвичаєних термінологічних одиниць ми спостерігали поєднання компонента *нео-* переважно із запозиченими компонентами, то сьогодні маємо новотвори-композиції із другою питомою частиною: *неосполука, неозапозичення*. Напр.: «*Збільшуються потоки неозапозичень, що називають суспільно-політичні, культурні, наукові, технічні явища*» [1, с. 3].

У сучасному українському мовознавстві для аналізу тенденцій розвитку лексики, способів і засобів його оновлення, з'ясування перспектив усталення нових слів у мові сформувалися нові дисципліни – *неологія (неологіка), неографія (неологічна лексикографія)* [1, с. 5]. Зазначені нові терміни й термінологічні словосполучення активно вживають лінгвісти, пор. : «*Виняткова «неогенність» ХХ ст., про яку писали дослідники різних мов*

(В. Г. Гак, С. С. Волков, Т. М. Гур'єва, О. А. Лисенко), зумовила створення нової галузі лексикології – **неології**, розділу мовознавства, який займається вивченням неологізмів. До сфери цього розділу входить виявлення нових слів та значень, аналіз фактів їхньої появи, вивчення моделей творення, розроблення принципів ставлення до них (прийняття або неприйняття) та їхнього лексикографічного опрацювання (фіксація у словниках, визначення значення тощо) (Нові слова та значення: словник, с. 3); «Початок XXI століття в українському мовознавстві ознаменований бурхливим розвитком нових мовознавчих дисциплін – **неології**, або **неологіки** та **неографії**, або **неологічної лексикографії**, тобто окремих напрямків лексикологічних та лексикографічних досліджень, об'єкт вивчення яких становить нова лексика і, ширше, будь-які нові явища (інновації) в мовній діяльності суспільства» (Є. Карпіловська). Від нових термінів утворюються прикметники, які згодом входять до складу термінологічних словосполучень: *неологія* → *неологічний*, пор. : «**Неологічні словники** завдяки всебічному та професійному аналізу інновацій готують матеріали для поповнення та оновлення реєстрів різноманітних нормативних словників сучасної української мови: орфографічних, тлумачних, фразеологічних, перекладних, аспектних (синонімів, антонімів, омонімів, паронімів), граматичних [1, с. 5].

Отже, терміни з компонентом *нео-* мають свою специфіку, бо позначають здебільшого нові політичні, філософські та інші напрямки теорії, тенденції суспільного розвитку. Компонент *нео-* є продуктивним у сучасній українській мові. Він активно поєднується як із українськими лексемами, так і з запозиченими. Серед лексичних новотворів-термінів вирізняються нові лінгвістичні термінологічні одиниці з компонентом *нео-*.

Джерела:

1. Бондаренко Н. С., Коефіцієнти інтенсивності напружень при термопружному згині ізотропних пластин із теплоізолюваним розрізом у випадку симетричного теплообміну / Н. С. Бондаренко, А. С. Гольцев // Вісник Донецького національного університету. Серія А: Природничі науки. – 2013. – Том 17 (№ 2). – С. 20–26.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Карпіловська Є. Сучасна українська словотворчість та її відображення в неологічних словниках / Є. Карпіловська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. Ч. I. – С. 3–10.
4. Корсак К. Помилки і науковці / К. Корсак // Науковий світ. – 2011. – № 12. – С. 8–9.
5. Курської В. С., Давидов А. М., Пастух І. М. Передумови ймовірнісної інтерпретації моделі контактуючих мікроелементів поверхні / В. С. Курської, А. М. Давидов, І. М. Пастух // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Технічні науки. – 2011. – № 1. – С. 11–15.
6. Ляпандра А. Амплітудно-часові параметри біоелектромагнітних сигналів фазового рівня біотехнічних систем / А. Ляпандра // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Технічні науки. – 2011. – № 1. – С. 171–175.
7. Медведь О. Динамічність складу наукової термінології (на прикладі української термінології граматики) / О. Медведь // Проблеми української термінології: [збірник наукових праць] / відповідальний редактор Л. Полюга. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – С. 41–44.
8. Науковий світ. – 2011. – № 1. – С. 16.
9. Ніколайчук І. Шляхом високих технологій / І. Ніколайчук // Науковий світ. – 2011. – № 12. – С. 4–5.
10. Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002 – 2010) / Кер. проекту і відп. ред. О. М. Тищенко, авт. колектив: В. О. Балог, Н. Є. Лозова та ін. [Інститут української мови НАН України] – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.
11. Нові слова та значення: словник / Ін-т укр. мови НАН України; уклали: Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. – К. : Довіра, 2008. – 271 с.
12. Пелик Л. В. Дослідження жорсткості високотемпературних фільтрувальних матеріалів у процесі термостаріння / Л. В. Пелик // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Технічні науки. – 2011. – № 1. – С. 231–234.
13. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко та ін. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 340 с.

Література:

1. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
2. Кочан І. М. Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології: навч. посіб. / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2013. – 294 с.